

# A „kormányozható impasszibilitás”

Ignotus és Márai vitája Kosztolányiról

## 1.

A *homo aestheticus* elv igazsága, ha van, minden jel szerint nem tárgyi, hanem alanyi: Kosztolányi ezzel az elvvel önmagát, önmaga lehetőségeit próbálta óvni a támadásokkal szemben. Kísérlete, persze, nem járt sikerrel. Bár 1933-ban, amikor ezt az elvét a Nyugatban nyilvánosságra hozta (*Önmagamról*. Nyugat, 1933. január 1.), sikerei tetőpontján járt, műveit a magyar irodalmi élet szinte egyöntetűen a legnagyobbaknak kijáró reverenciával fogadta – meghirdetett elve igazában mégsem lett kétségbevonhatatlan igazság. Mindig voltak, akik megkérdőjelezték általános érvényességét, olykor pedig éppen ez az elv adott okot az író diszkvalifikációjára. Az ötvenes évek esztétikai kánonjában például egyenesen ez volt a botránykő. Hogy a valóságos Kosztolányi mennyire volt apolitikus esztéta-alkat, s a *homo aestheticus* elvének föllállítása mennyire volt csupán irodalmi szerep, mimikri, amelynek menedékébe kívánt megbújni, külön kérdés. Megvitatása, tárgyas bemutatása alapos tanulmányt igényelne – erre most, már csak a mai irodalmi „okos gyerekek” esztétikai preferenciáinak kímélése végett sem kerülhet sor. Egy, a *homo aestheticus* elv körül lezajlott kortársi vita, mindenekelőtt pedig e vita pró és kontra érveinek rekapitulálása azonban alighanem ma sincs minden tanulság nélkül. E polémia ugyanis mind hangjával, mind résztvevőinek: Ignotusnak és Márai Sándornak intellektuális színvonalával kiválik a Kosztolányit övező viták olykor kimondottan alpári atmoszférájából, s így lehetővé válik maguknak az érveknek a tárgyas mérlegelése. Láthatóvá válik, mi volt az, ami az egyik vi-

tázó szerint indokoltta tette a *homo aestheticus* elv fölállítását, s mi volt az, ami miatt a másik szerint ez mégis problematikus. Márpedig ezek olyan kérdései a művész-létnek, amelyek, ha az érveket kiemeljük a szokásos érvelés deformáló, ad hominem összefüggéseiből, valami lényegeset világítanak meg.

Hogy az eredmény kedvünkre lesz-e vagy sem, más kérdés.

## 2.

A vita természetesen nem steril, légüres térben bontakozott ki. Az érveket, mint az utólag már jól érzékelhető, a valóságos történeti összefüggések „diktálták” – az elvi kérdés gyakorlati kérdés volt. Nem árt tehát tudni, hogy maga a cikk, amelyben nevezetes elvét Kosztolányi explicit alakban kimondta, 1933 januárjában jelent meg, nem sokkal később, 1933. január 30-án pedig Németországban hatalomra került Adolf Hitler, aki mint kancellár, majd mint „vezér és kancellár” kétségkívül új irányt adott az európai politika (s nemcsak a politika) alakulásának. Az események, amelyek a náci hatalomátvétel következtében kibontakoztak s „világégéshez” (világháború, Auschwitz, az atombomba kifejlesztése és alkalmazása) vezettek, ma már s még közismertek, s mint tananyag, a széles közönséget is elérik. A lecke fölmondása tehát itt fölösleges. Itt s most alighanem csak egyetlen összefüggés hangsúlyozása látszik megkerülhetetlennek. Az tudniillik, hogy mindaz, ami 1933 után Európában végbement, egyáltalán nem az egyén autonómiájának kiépülését eredményezte, hanem, ellenkezőleg, éppen az egyének a világfolyamatok alá rendelődését. A világfolyamatoktól elvonatkoztató, „tisztá”, autonóm esztétikai tér lehetőségessége tehát eleve illúzió volt. De az, hogy az egyén mivel s hogyan reagáljon e világfolyamatra, már korántsem evidens. A náciizmussal való szembefordulás, ami akkor is, utólag is sokak igénye volt, s mint alapvető jelentőségű beállítódás erkölcsileg ma is támadhatatlannak látszik, a gyakorlati politika szintjére szállítja le az annál lényegesen szélesebb és mélyebb problémakört, s lát-hatatlanná teszi annak valóságos dimenzióját, nagyon lényeges összefüggéseit. Nem veszi figyelembe azt, amit az antifasiszta Fábry Zoltán, már a következményeket látva, a náci Németország katonai leverése után úgy fogalmazott meg *A vádolt megszólal* című röpiratában (1946), hogy a fasizmust legyőző antifasizmus a harc során maga is telítődik a fasizmus embertelenségeivel, azaz a harc, amelyet meg kell vívni, eltorzítja a harcolót. Márpedig ez, ha Fábrynak igaza van, azt jelenti, hogy a nyugati világban lehetséges mozgástér eleve antinómikus: a „jó” válasz is rossz; a kétségtelen rossznak a megsemmisítése is csak annak eszközeivel lehetséges.

Ez legalábbis megfontolandóvá teszi a „politikának” a napi pragmatizmuson túli újraértelmezését s a szociokulturális történeti térben nyíló részek keresését.

Az Ignotus és Márai között lezajlott vita 1933-ban ebbe a dilemmába szökött bele.

### 3.

Az *Önmagamról* megjelenését követően, 1933. január végén „a Gobden Szövetség vitaestet rendezett a témáról: politizáljon-e az irodalom? - s a politikaellenes álláspontot Kosztolányi Dezső védte bravúrosan s a politizáló irodalomét” Zsolt Béla, saját megfogalmazása szerint „a kevésbé egyéni és csillogó, de gyakorlati, helyi és időszerű érvek felsorakoztatásával” (Zsolt Béla: *Irodalom és politika*. Magyar Hírlap, 1933. február 5., 9.). „Az izgalomból, mellyel a tele terem a vita menetét kísérte, meggyőződtem - folytatta Zsolt -, hogy tárgyát nem hajánál fogva ráncigáltuk elő, hogy ez a kérdés nemcsak az irodalomnak, de a közönségnek is ügye, de talán csak akkor válik ügyévé, amikor felvetik előtte.” Zsolt, aki bár irodalmat is írt, de politikai publicistaként lett igazán jelentős, értelemszerűen amellelt érvelt, hogy „politizálnia kell az írónak”, s „a maihoz [ti. az 1933-as helyzethez] hasonló atmoszférában, mesterségbeli érdekből is részt kell kérnie a politikából”. Érveivel szemben „Kosztolányi sistergősen elmés és lenyűgözően költői egyéni vallomást tett politika megvetéséről, amelynek alapeszménye még mindig a horatiusi »odi profanum vulgus«, a tömeg megvetése. Csak a művészet és a szellem, társadalmi, állami és erkölcsi gátaktól független egyéni fenoménjének fensőbbtségében s a nyelv csodatevő szépségében hisz” - mondta róla Zsolt. E vita pikantériáját kétségkívül az adja, hogy Kosztolányi hajdani Új Nemzedék-béli kollégája (s egy idő után ádáz ellensége), Kádár Lehel is beleszólt a vitába - s Kosztolányi ellenében saját politikai ellenlábásának, Zsolt Bélának véleményéhez csatlakozott. A véleményeknek ez a társulása, ha jól meggondoljuk, érdekes koalícióját mutatja a jobb- s baloldal e tárgykörbeli vélekedéseinek, az esztéta-magatartás elutasításának.

A vita igazi kibontakozására azonban hónapokkal később került sor. A Nyugat hős- és fénykorának „frontembere”, ideológusa, Ignotus *Az író s a többi emberek* címmel egy négyrészes cikksorozatot közölt a Magyar Hírlapban. Írása, amely eredetileg előadás volt, 1933 áprilisában jelent meg. Az első rész, amely *Az író s az írás* alcímet viseli, április 9-én, a második rész (*A magyar író s a magyar ma*) április 16-án, a harmadik rész (*Exportdráma s elefántcsonttorony*) április 23-án, a negyedik rész (*Hol az író helye*) április 30-án. A cikkben nincs leírva Kosztolányi neve, a harmadik rész bizonyos gondolatmenetei azonban rá (is) vonatkoznak: a *homo aes-*

*theticus* és a *homo moralis* megkülönböztetésére való explicit hivatkozás ezt kétségtelenné teszi. Nem kétséges, Ignotus egész cikksorozata s benne a harmadik rész is polemikus írás, de a *vita* – Ignotus jól érzékelhető szándékai szerint – nem személyi szinten folyik. Az egész cikk inkább egy mélyebb és átfogóbb kérdéskör kifejtése, annak tárgyalása, amit a cím – *Az író s a többi emberek* – is megjelöl. A Kosztolányi elveire való (polemikus) hivatkozás csak a gondolatmenet egyik, alárendelt eleme.

Ignotusnak ez a cikke, amely az irodalomról való gondolkodás magyar történetének egyik paradigmaticus darabja, sajátos írás. Keletkezése és megjelenési körülményei okán előadás, illetve, írott változatában, hírlapi tárcsa – e műfaj jellegzetes jegyeivel. A szerző formátuma azonban kiemeli a szokásos tárcák közül, s mélységet ad neki. Így jól érzékelhető kettősség húzódik végig rajta. Gnómaszerű, virtuóz megfogalmazások és (olykor) nyelvi nehézkesség, tárcákra jellemző asszociatív gondolatvezetés és (mégis) végiggondolt, kiérlelt koncepció, a magyar érdek hangsúlyozása s a magyarnál szélesebb horizont stb. – a cikk egészében tárcsformában megírt, tárcának „álcázott” művészetfilozófiai vázlat, aktuálpolitikai kontextusban. Hogy a háttérben, vonatkoztatási keretként a „politika” is ott van, nem kétséges; ezt a szerző múltja és alkata, mindenekelőtt pedig aktuális élethelyzete nyilvánvalóvá teszi. (Ignotus ekkor Bécsben élt, bécsi újságíróként dolgozott, elsődleges kontextusa a német nyelvű világ volt, amelyben már kirajzolódott Hitler alakja s mozgalmának irányultsága.) A cikk mégsem politikai írás, inkább annak a paradoxonnak a leképeződése, amelyet – önmagára vonatkoztatva – maga Ignotus így formulázott meg: „elefántcsont-toronyra rendelt életemet lövészárokban történt eltölte-nem” (1933. április 30., 6.).

Az asszociatív kanyarokban bővelkedő, részletgazdag írás igazi értéke természetesen nem a belőle kiszemelgethető aforisztikus megfogalmazásokban keresendő. Súlyát elsődlegesen tulajdonképpeni tárgyának, az író s a „többi ember” viszonyának tárgyalása adja – az, hogy az író s az irodalmat nem valamiféle izolált tevékenység aktorának és eredményének tekintti, hanem annak veszi, ami: társadalmi közegben végzett (egyéni?) produkciónak. Koncepciójának kiindulópontja az egész kérdéskör alapkérdésének tekinthető: „az író [...] mire építi, gyakran szerény s tartózkodó ember léte-re, a várakozást, hogy amit ő mond vagy ír, az a többi embert is érdekelni fogja”? („Az [ugyanis], hogy neki fontos [amit mond vagy ír], még nem ok” e várakozásra.) A válasz, Ignotus formulázásában, ez: „Az írónak a mondanivalójával való előállásához a joga az, hogy ő is csak úgy kapta, s hűtlenség volna tovább nem adnia. Ami eszébe jut, az nem neki jutott eszébe, vagy ha úgy tetszik, csak belejutott az eszébe, felbukkant benne, mintha valaki belülről felsúgta volna, néha kész megformáltságban s majd

hogy füllel nem hallhatóan [...]. Az író csak edénye mondanivalójának – ezelőtt úgy mondták, hogy Isten szól ki belőle.” Az *írónak mint médiumnak* ez a fölfogása természetesen bonyolult összefüggéseket takar (Ignotus e vonatkozásban Kantra és Deák Ferencre pl. éppúgy hivatkozik, mint Goethére), s maga a cikk is megengedő, többféle igazolást is relevánsnak tart. „Lehet – mondja Ignotus – mindezt tudományosan is mondani”, „[d]e vegyük bár úgy, mint mesterünk, Freud: hogy Isten, erkölcs, lelkiismeret képében szeretett és félt nevelők példája építkezik Énünkbe Felsőbb Én gyanánt, – magyarázzuk, ha tetszik, akként, hogy az író egy ember a többi közt, hisz ugyanazon hullámok vonulnak át s mind a hullámok átvo-nulnak, mint a többi emberen, de ő a cohaerer, kiben a hullámok megtu-datosulnak és megszólalnak... vagy legyen szemükben az író az az áldott ismerősünk, ki reggel, mikor találkozunk vele, megmondja végre a megvál-tó szót, mi egész éjjel a nyelvünkön volt, csak nem tudtuk kimondani: mind e tisztázásnak s hasonlításnak az a veleje, hogy az író *ízenetek hozó-ja*, miket sem megmásítania, sem elsikkasztania nem szabad. Olyan mint Keleten az orvos és az őrült, kiket az odavaló ember ugyancsak Isten meg-szállottjaiképp tisztel”. Ignotus alaptézise, amelyből cikke voltaképpen föl-épül, e mediális fölfogásból adódik: „az író számára, velejében csak egy pa-rancsolat van: az, amit Deák Ferenc is egyetlen paragrafusnak akart beírni a sajtótörvénybe, hogy tudniillik: »*hazudni nem szabad*«. *Három szó –, de elég egy mesterség tartalmának. Mert nemcsak azzal jár, hogy az író ne mondjon mást, mint amit a benne lakozó istenség súg neki, hanem azzal is, hogy, mint a törvény előtt, el se hallgasson semmit abból, ami belőle kikíváncsozik...*”

E helyzetből fakad, Ignotus szerint, „az a tisztelet is, amely, legalább kevéssel ezelőttig, Európában az írókat körülvette”, s ebből adódik az is, hogy az írók „nyakig, sőt, mint Andre Chénier, nyakuk vesztéig belekerültek a politikába”. Maga Ignotus, jól érzékelhetően, természetesen tartja írónak és politikának ezt az összetartozását. Ő, aki mint az induló Nyugat első évtizedének ideológusa, az irodalomnak az irodalmat deformáló poli-tikától való szabadságharcát megvívta, de legalábbis vezette, e relációt szükségyszerűnek tartja. „Az író tán nem is akar egyebet, mint jót írni – de becstelen írás nem lehet jó írásmű. Az író tán csak játszadozni akar, enye-legni, óvatoskodni: *de a mondanivalója erősebb, mint ő.*” A példa, amelyet erre Ignotus fölhoz, önmagában is érdekes: „Figyeljétek a nagy szónokok beszédeit, kik között bőven akadtak komédiások: *leírva csak ott hatnak, hol az igazság tör ki ravaszkodásuk alól.*” E példában ugyanis nem kevesebbet állít, minthogy *hatás* és *igazság* összefügg, a retorika formális működteté-sének „hatása” csupán ideiglenes, efemer, nem bírja ki az (újra)olvasás próbáját. Érthető tehát, hogy bár felületesen olvasva akár pusztá *bonmot-*

nak vélhetnénk, e relációban Ignotus érdeemesnek véli kimondani: „az író összes műveibe mindig bele kellene venni őt magát is, kire, mialatt írását formálta, az írás formálóan hatott vissza... s az író-céhnek, ha zászlaja volna, szalagjára lehetne írni: »Plus fort que moi!«...”

A *magyar író s a magyar ma* című második rész elemzése ennek az alapvetésnek részben magyar viszonyokra való konkretizálása, részben folytatása. A magyar irodalmat, kivált a költészetet Ignotus nagy művészetnek, *grand art*-nak tartja, s egyben alapvetően politikus irodalomnak. Specifikumát a közönséghez való viszonyában látja. „A magyar írónak mindinkább került közönsége, olyiknak, mint Petőfinek, a nép is. De általában – s ehhez ne hasonlítsa magát a boldog idegen – rá kellett magát erőltetnie e kicsiny és szegény és gondbaborult életre, s ezt azzal tette és tudta, hogy kicsinységeinek, szegénységeinek s gondjainak ő volt a szószólója. Egy tengés, ha nem romlás koldusbírája: ez volt jobb ideiben is, és művészete s embersége legmagasán, a magyar író.” Az aktuális, 1933-as viszonyokat, aligha indokolatlanul, meglehetősen súlyosnak látta, az író s az irodalom szerepét pedig, ha ez egyáltalán lehetséges, még a szokásosnál is fontosabbnak vélte: „Ma nincs a világnak kit követnie, mint az írókat – a magyarnak sincs, már ha talál hozzá író.” Ebben a diagnózisban nem az az igazán érdekes, hogy a köz ügyeinek „hivatalos” intézői szerinte kudarcot vallottak: „De hol [...] [a] státuseMBER, aki kiutat, a gazdasági vezér, aki segítséget tud? A státusemberek s a gazdasági vezérek fálnak vitték a világot, s nevet rajtuk, s még jó ha nevet, e világ, ha kinyitják a szájukat.” Az érdekes az, hogy ebben az általános válságban megítélése szerint az írónak s az irodalomnak a korábbi szerepe is problematikus lett, sőt már-már elveszett. „Ma ezt ki vállalja?” – tette föl a kérdést, az író szerepéről szólva. „Lenni hajókürtnek, mely átbúg a ködökön, hogy meghallani legyen kénytelen, még aki be is fogja a fülét? Rákényszeríteni magát, mint másfél száz éven át mindig e tompa, e lomha, e romlásnak indult nemzedékre?”

A válság irodalmi lényegét Ignotus író s irodalom, illetve közönsége végzetes hasadásában adta meg: „kiművelt nyelv teszi a mai magyar író mindenbíróvá... ki van víva művészi szabadsága [...] Mégis a magyar irodalom kezd leveletlenedni, *mint amely fa maga zárja el magát a levegő elől*”. „Készsége [ti. az irodalomnak] teljes [...]. A zsoldártól a káromkodásig, a bunkótól a fleurette-ig, a köldöke szemléletébe merülőltől a világtájakra látókig van hangja, van kiállása, van tájékozottsága. *Csak, igen kevés kivétellel, nem kap meg. Csak, ugyanezen kivételekkel, nem csábít olvasásra*”. Miért? E kérdést maga Ignotus is fölteszi, s mindjárt meg is válaszolja. „Mi lehet ennek oka? Én alig tudnék mást, minthogy a mai magyar irodalom, kivéve amaz igen kevés kiveendőket, olyan, mint aki, mikor a levegő

úgy az én számomra, mint az ő számára ugyanazzal van tele, *meg tudja cselekedni, hogy másról beszél.*” Márpedig, folytatja, „[É]n nem parancsolhatom meg, hogy miről beszéljen. De ő sem parancsolhatja meg, hogy oda-hallgassak.” „S hogy van, hogy nemcsak én vagyok így, hanem hogy az egész közönség, már aki még van s amennyi van, kezd leszokni a magyar olvasásról?...”

Bizonyos, hogy amit itt Ignotus kimond, az – legalábbis tendenciájában – máig szólóan érvényes fölismerés: e hasadás a kései modernitás egyre erőteljesebben s kizárólagosabban érvényesülő tendenciája. S minden jel szerint jóval több, mint egyéni emberi kisiklások eredője – e fejlemény kibontakozásában törvényszerűség fedezhető föl. Ennek a trendnek a mélyebb okaival, sajnos, Ignotus nem foglalkozik, s a jelenséget magát is lényegében a magyar viszonyokra szűkíti le. De veszélyérzéke ép, s a csuszamlás irányát is félreérthetetlenül megadja: „A föliratban – mondta Tisza Kálmán a Deák Ferenc 1861-i második föliratáról –, a föliratban *erős meggyőződésemet, legszentebb elveimet egészen lelkemnek titkos sejtelméig kifejezve találok...*» – s ez a fölirat, melyről egy más pártállású ember így szólhatott, *ezért írói remek, s ezért van hogy, mikor egy betűje sem vág már a mai életbe, még ugyanúgy elteli a lelkeket, mint hetven év előtt. S ilyen volt, így volt gyönyörű, így volt nagy, művészi és szép és szabad és magának csakis maga parancsoló a magyar irodalom mind legutóbbi fejezetéig – azért, mert az író kimondta, vagy, ha be volt fogva a szája, hát érezte, amit lehetetlen volt, hogy ne érezzen. A magyar irodalom teljes irodalom volt.*”

Majd, gondolatmenete zárásaként tézisszerűen is leszögezte: „A magyar irodalom sem lehet irodalom, ha Magyarországról úgy hallgatnak benne, mint az akasztott ember házában a kőtérlől...”

A cikksorozat harmadik része, az *Exportdráma s elefántcsonttorony* innen lép tovább s e rész két lehetséges nagy buktatóval néz szembe. Az egyik az „exportdráma”, vagyis az az irodalmi jelenség, amelyet – nagyon frappánsan – Ignotus azzal jellemez, hogy az „ügyes irodalom s a jég hátán is tantiémet szedők jóvoltából Bécstől New Yorkig az »okos gyerek« fogalma a magyar dramatastáéval kezd összeesni”. Az üzleties irodalomnak ez az Ignotus adta jellemzése bravúros s a mai viszonyok között, amikor az „okos gyerek”-ség eszményként bontakozik ki, aktuális is – tanítani kellene. A „dráma-üzem” működését ma sem igen lehetne szabatosabban és világosabban leírni. Ám, mint Ignotus jelzi is, e fejlemény, éppen kiismerhetőbb természete miatt, kevésbé súlyos eset – ő maga sem csinál belőle „kázust”, jóllehet tudja s kimondja: „a producer, mint az irodalom ura, nemcsak az írásműveken hagyja rajta a keze nyomát, de az írás lehetőségeit is rontja”. A súlyosabb eset szerinte a második lehetőség, az „elefántcsontto-

rony” kérdése – s itt kerül célkeresztbe nála Kosztolányi is. „... állom – mondja Ignotus –, hogy megint s még mindig mindenünk megvan az igaz irodalomhoz, s nem tehetség híján múlik, ha ennek is van bökkenője, mint az üzletinek”. S mi ez a bökkenő? Ignotus szerint: „Gondolat: az volna – ám mikor a gond keresi, nem talál hozzá pallót. Szó is hallatszik, nyomós – de az emberiségről szól, nem az emberekről.” Ez a jellemzés, nem tagadható, meglehetősen metaforikus, de a mű és az olvasó elszakítottasága jól kiérezhető belőle. S Ignotus ezt a szétválasztottságot hangsúlyozza: „Hogy nevelhessen az irodalom, ha oly magasra vonul, hogy mint az áthoszi sziklaklasteromba, kosárban lehet csak hozzá egyenként felhúzni a hívőket?” Úgy tetszhet, hogy ez a kérdésbe (a metaforába) rejtett ítélet voltaképpen a „magas” irodalom magasságában, olvasói fölé emelkedettségében, tehát éppen lényegében látja a problémát. (Ilyesféle érv máig élően elő-elő szokott fordulni, sőt az olvasó nélkül maradt mai író is többnyire ezzel a „magassági” különbséggel magyarázza olvasatlanságát, sőt ez adja írói önértékét is.) Ám itt nem erről van szó. Ignotus ugyan látszólag elfogadja ezt az érvelést: „Magyarázzák, hogy hiszen ez az, a híres impasszibilitás, miről már a parnassienek megmondták, hogy ettől igaz a költészet. A költő a napi szennyet kerülve, elefántcsonttoronyában él a szépségnek. *Au dessus de la mêlée* álmodja álmait, s ő az Archimédes, ki mikor az ostromlott várban röpköd az égő szurok, elmerülve rajzolgatja köreit, míg a berohanó katona agyon nem üti. A költő nem *homo morális*, ki az erkölccsel pusztít, a költő *homo aestheticus*, kinek erkölcsé az ízlés!...” Ez az „elfogadó” gondolatmenet Kosztolányi meghirdetett elvéig ível, s bár magát Kosztolányit nem nevezi meg, valamiképpen mégis hozzá vezeti el a beállítódás önmagyarázatát. Ez a látszólagos elfogadás azonban valójában már a vélemény-olló kinyílásának helye. Ignotus ugyanis így folytatja gondolatmenetét: „El kell fogadni a magyarázatot – az írók végre is maguk tudják legjobban, mért jöttek rá hirtelen a Parnasszus ízére, miután százötven esztendeig jó volt nekik a magyar síkság. *Csak mintha egyoldalú volna az impasszibilitás, mely csupán amellet megy el érdekeletlen, amit nem kellemes tudomásul venni: [...] S nem elég meggyőző a kormányozható Archimédes, ki mikor az ostromlott várban röpköd a szurok, véletlenül mindig olyan körök rajzolásába van elmerülve, amikért a berohanó katona nem üti agyon...*” Azaz, lefordítva e példázatot, a probléma nem az irodalom „magasságában” és „tisztaságában” van, hanem a teljesség (önkéntes) föladásában, elvesztésében, az igazán lényegesről való hallgatásban.

A lényegi teljesség kimondásának önkéntes föladása, Ignotus szerint, egy sajátos beállítódásra vezethető vissza: „a *homo morális* s a *homo aestheticus* mellett tudok egy harmadikat is: a *homo circumspexit*, ki mint Gyertyaszentelőkor a medve, körülnéz, hogy milyen az időjárás, s ha nem



jó, visszafekszik”. Hogy e háromsztatú tipológia megalkotása Kosztolányi nevezetes megkülönböztetésére megy vissza, nem kétséges, de kérdéses, hogy a tipológia harmadik eleme milyen viszonyban van a Kosztolányi alkotta első kettővel. Bizonyos, hogy a *homo aestheticus* és a *homo circumspetus* közt van összefüggés, az utóbbi az előbbinek mintegy a lesete, még-hozzá lényegesnek és tipikusnak vélelmezett a lesete. De a megfogalmazásban rejtve marad az összefüggés abban a tekintetben, hogy vajon minden *homo aestheticus* *homo circumspetus*-e. A formális logika szerint ez a két beállítódás, mivel meg vannak különböztetve, valóban két külön entitás, azaz nem mosható egybe. A cikk egyik későbbi gondolatmenete azonban ennek lényegében ellene vall. „Kérdik – mondja Ignotus –, hogy politizáljon-e az író, s ráfelelik: hogy ne, mert a politika ocsmány mesterség s az írónak tiszte a szépség. Mintha kin-kin magán állana, hogy politizáljon-e. Ha hallgat, beleegyezik, tehát politizál. Ha másról beszél, kibúvik, tehát politizál. Az ocsmányság azon fordul meg, hogy az irodalom eltökélt érdektelensége a politikát nem hozzásegíti-e, hogy ha ocsmány, zavartalanul lehessen az?” Eszerint tehát a *homo aestheticus* és a *homo circumspetus* ugyan valóban két különböző típus, az egyik „hallgat”, a másik „kibúvik”, de tevékenységük eredménye, az „ocsmányság” zavartalan érvényesülése – azonos.

Ignotus szerint viszont a követelmény: „ma az irodalomnak kell a maga erkölcsét: a tisztaságot s az igazságot rászoritania a politikára”.

A tét a „politikától” függetlenül is nagy, mondja. „Az írónak az a hitele, ami a pszichológiája: az, hogy a többi ember érzéseit érzi – s ha a többi ember azt kérdi: »alszol?« s ő azt feleli: »alszom!«, akkor a többi ember nem kíváncsi az álmaira.” S ezt az összefüggést Ignotus még nyíltabban, sarkosabban is megfogalmazza: „A magyar közönség úgy kezd elmenni a magyar irodalom mellett, mint a dolga és baja után járó ember a sétatéri padon malmozó mellett. De hát gondolja el az író, hogy ha ő közönség volna, neki kellene-e olyan irodalom, hol éppen arról nem hall, ami végett az írókra hallgat? Figyelje meg az író, hogy érdekl-e őt is, mint közönséget, amit a legtöbb szomszédja ír?”

A cikksorozat negyedik része, amely arra keresi a választ, hogy „Hol az író helye”, ezt a konklúziót ismétli meg s viszi tovább. S az egész cikksorozat summájának is tekinthető, amikor – teljes összhangban a cikk egészével – az író szabadsága és lehetősége így formulázódik: „Az írói szabadságra is áll, ami a politikai szabadságra, mely annyira megy ugyan, hogy az én dolgomba senki ne üsse bele az orrát, de annyira nem, hogy ne legyen társadalom sem, melynek együttlehetése szabja meg az én mozoghatóságomat. Az írónak minden szabad, csak az nem, hogy ne legyen író – az írónak min-

den szabad, csak megszegníe nem azt az íratlan parancsot, hogy benne a többiek találjanak magukra, a gyötröttség a maga igazára, a hatalmaskodás a maga lelkifurdalására. Törvény erről nincs, s aki nem követi, nem csukják be. De olvasót nem talál s az irodalom kiveti magából.”

#### 4.

Ignotus e cikkére Márai Sándor csak hónapokkal később, 1933 novemberében reagált. Az alkalmat Kosztolányinak *Bölcsőtől a koporsóig* című új kötete szolgáltatta, amelyről Márai az Újság 1933. november 4-i számában méltatást írt, *Olvasmány* címmel. Nem igazi vitacikk ez, elsődleges funkciója a *Bölcsőtől a koporsóig* ismertetése, népszerűsítése, de Márai, írása első fejezetében, amely csupán egyetlen, terjedelmes bekezdés, Kosztolányit méltatva Ignotus megjegyzésére is reagál. „Ez az író – mondja Kosztolányiról Márai – menthetetlenül rabja mesterségének. Ne várjuk tőle, hogy valaha is megostromolja a Citadellát, vagy bűváruháat ölt s életre-halálra küzd a víz alatt, az Erzsébet-híd s a Lánchíd között, a zsarnokok csatahajói ellen. Töltőtollát sem hajlandó kézigránáttá, vagy gyilokká alakítani át. Ezért sokan gyávának tartják, sőt cinikusnak. Ignotus »*homo circumspectus*«-nak nevezte őt, az esztéta egy válfajának, aki, mielőtt megszólal, előbb körülszaglász, s neszel, milyen égtáj felől fúj a szél?” E leírásnak már stilizálása is jelzi, Márai vonzalma a Kosztolányié. Az a stilizálás, amely az aktualitásokban állást foglaló, harcos íróat anakronisztikusan romantikus klisében idézi föl (s a leírással mindjárt hitelteleníti is), egyértelmű – bár csupán retorikai s nem logikai – állásfoglalás. Ez nyilván az Ignotusszal való konfrontáció stiláris enyhítését szolgálja, de jellemző, hogy Márai érvelése ott is, ahol konkrétan reagál Ignotus „vadjára”, inkább retorikus, semmint logikai. „Nincs jogom, se okom megvédeni őt [ti. Kosztolányit]; azt hiszem, művei megvédik és igazolják. Lehet, hogy »gyáva«, talán cinikus is; magánvéleményeihez semmi közöm; de minden során érzem, hogy az óvatosság, mellyel ez az író él a világban, nem egy becses személyt óv, hanem becses művet. Viselőrs nők mozognak ilyen óvatosan...” Márainak ez az érvelése, ha jól értjük, logikailag kb. annyit állít, hogy a magánember talán gyáva („lehet”), a mű azonban becses, s ez a lényeges. Ignotus azonban nem a magánembert kritizálta írásában, hanem a művek „hallgatását”. Kérdés tehát, Márai milyen írónak látatja Kosztolányit? „Végre egy író, a »zsenik« között – mondja Kosztolányiról –, aki egyre makacsabban, egyre öntudatosabban kitart feladatai mellett, ragaszkodik egy magatartáshoz, mely tiszteletadásra késztetően szerény és erkölcsös. Nem óhajt »megváltani«, sem »megváltoztatni a világ rendjét«, nem prédikál. Azt hiszem, meggyőzni sem óhajt. Úgy dolgozik, mint egy kézműves mester a múlt században; igaz, mindig vizsgára készül, mestermunkát készít.” Majd, részle-

tezőbben: „Ahogy ez a lélek tudatosította feladatait, ahogy egyre szűkebb és szűkebb köröket vont munkája köré, ahogy a »nervózus titán« elmesteremberesedett az epikában, ahogy élete, magatartása mindinkább a művet szolgálta, s nem a szerepkört: ez a jelenség irodalmunk egyik legtisztább, s a szó szellemi értelmében, legnyugatibb példája. Nem hiszem, hogy az epikus Kosztolányi »elhivatottnak« érzi magát, bármire is. Azt hiszem, nem is ér rá, elhivatottnak lenni. Elfoglaltsága embertelen. Ir.”

Ez a Kosztolányi-kép többszörösen tanulságos. Figyelemre méltó már maga a minősítés is, a föltétlen elismerés, a magasra helyezés. Ugyancsak figyelemre érdemes, hogy ily magasra nem a költő, hanem az író, az „epikus”, azaz az életmű prózai korpusza kerül. Mindkét mozzanat az irodalmi *mainstream* mai Kosztolányi-képét előlegezi. De legalább ennyire lényeges elem az is, hogy Márai jellemzése szerint Kosztolányi, pályája során, egy sajátos *redukciót* realizált: a „nervózus titán” (ez nyilván a pályakezdő költő meghatározása) „elmesteremberesedett”, azaz irodalmi mesterember lett, „mint egy kézműves mester a múlt században”. S ugyanerre a redukcióra utal Márai akkor is, amikor arról beszél, hogy Kosztolányi „egyre szűkebb és szűkebb köröket vont munkája köré” – azaz „szűkebben” fogta föl írói feladatát. Ennek a redukciónak a fölismerése pedig sajátos konzekvenciákkal jár. Márai, mint láttuk, ezt egyértelműen pozitív fejleményként értelmezi, s „irodalmunk egyik legtisztább, s a szó szellemi értelmében legnyugatibb példája”-ként kezeli. Ám, nem kell hozzá különösebb éleslátás, hogy észrevegyük, voltaképpen Ignotus maga is irodalmunk valamiféle (ön)redukcióját észlelte – csak éppen az ő diagnózisa ebben a redukcióban veszélyt, csonkulást állapít meg.

Az igazi kérdés az, kinek az ítélete a helytálló, ki érzékelte helyesen a fejleményeket?

## 5.

Márai cikkére Ignotus pár nap múlva reagált. *Tallózások* című rovatának (sorozatának) legközelebbi, 1933. november 12-i darabjában egyebek közt arra is reflektált, amit Márai vele szemben megfogalmazott. E Magyar Hírlap-béli újabb cikk sem csak Máraival vitázik, egy-egy (csillaggal elválasztott) fejezete különféle aktualításokról mondja el véleményét. Egyebek közt szól a németországi zsidó tudósok kényszerű migrációjáról is, s ezúttal is tollhegyre tűzi a „lapulást”. Leszögezi például: „Dicsőség New Yorknak s Cambridgenek, Belgrádnak és Ankarának, hogy hajlékot ad a zsidó tudósokkal hajléktalanná lett tudományak. De én, ha Cambridge, ha New York, ha Belgrád, ha Ankara vagyok, kötelezném e hazához jutott hazátlanokat, hogy ne lapuljanak a kérdés körül, mely most világkérdés lett és speciál-kollégiumot hirdessenek arról a témáról, hogy »Ember-é a zsidó s

mehet-é ember számba, ki tőle az emberi méltóságot megtagadja?» Nem kétséges, az Ignotust foglalkoztató (s okkal s joggal foglalkoztató) „világkérdés” itt van kimondva. Ez, mint háttér, ott van a *homo circumspectusszal* kapcsolatos fölfogása mögött is.

A Márai megjegyzésére reflektáló fejezet Ignotus imént idézett sorai után következik.

Itt Ignotus mindjárt a dolgok közepébe vág, s már a fölütéssel rögzíti ellenvéleményét. „Annyira nem egyszerű, mint Márai Sándor gondolja, hogy az író tudjon írni s ezzel mindent megtett, amit tőle várhatni. Persze, hogy tudjon írni s az a fő, hogy tudjon írni – s ha akad író, kiből írni tudván, csakugyan nem kívánczik ki egyéb mint aminek nincs köze ahhoz, mi aznap az embereket izgatja, akkor ám legyen meg az öröme s gazember, aki sajnálja tőle. *Csak éppen nem hiszek ilyen íróban – nem hiszem, hogy az az állat vagy lény vagy isteni edény, vagy nevezze akárminek, kinek írni tudnia adatott, tehát épp az ily kétszeres érzékenység maradhatna izgatatlan olyan időkben, mikor az egyszerű kötélidegek is megremegnek.* Ha tehát mégis hallgat, akkor lenyelte a mondanivalóját, ezzel kijátszotta küldetését.” Nyílt beszéd ez, s folytatása a „kormányozható impassibilitásról” már csak korábbi álláspontjának újrafogalmazása, megismétlése.

E Máraira reflektáló fejezetet (s egyben az egész cikket) Ignotus egy kérdéssel zárja: „Ha az író ott kezdődne, ahol abbahagyja a többi emberekért való helytállást, akkor mi jöhet tarthatná – pedig tarthatja! – magát írónak Márai Sándor?” Az igazi kérdés azonban nyilvánvalóan nem ez, – ez csak egy hatásos retorikájú, ám mégiscsak *ad hominem* érv: félreviszi a probléma megértését. Az igazi kérdés az, hogy Ignotus *hite*, hogy tudniillik az igazi író nem maradhat „izgatatlan” az együtt élő közeg nagy kérdéseitől, más emberek létkérdéseitől, helytálló-e, igaz-e? S az az „impassibilitás”, amelyet Ignotus joggal kifogásol, vajon nem történetileg kibontakozó kollektív érzéketlenség-e? A társadalom önredukciója?

A válasz erre nyilvánvalóan bonyolult. A szimpla megalkuvás, a „meglapulás”, melyet Ignotus joggal nevez „kormányozható impassibilitás”-nak, egyszerű eset, nem igazán érdekes. Opportunus ember mindig volt, s valószínűleg mindig is lesz. Rá, ha az ilyen ember egyben író is, teljes mértékben áll Ignotus minősítése – az ilyen író, ha hallgat, csakugyan „kijátszotta küldetését”. Ám egyáltalán nem bizonyos, hogy ez az impassibilitás, melyet Ignotus oly sok joggal tesz szóvá, szimpla egyéni megalkuvások eredménye, s nem valami mélyebb s egyetemesebb fejlemény. S a dolog itt válik – messze Kosztolányi lehetséges megítélésén túlmutatva – egyetemes érdekűvé. Azaz, kérdés: a kései modernitás viszonyai közepette fönntartható-e még az a teljességigény, amelyet mint egy irodalmi nagy idő reprezentánsa, Ignotus képviselt, s amelyből intellektuális és erkölcsi ereje is jó részt táplálkozott?

Ignotus reflexiójára Márai szinte azonnal reagált. Már 1933. november 12-én az Újságban egész cikkben válaszolt rá: *Műsoron kívül* című sorozatának *Ellenfelek* alcímű darabját teljes egészében e válaszra fordította.

Ez már jellege szerint is vitacikk; célja s funkciója a vitapozíciók rekapitulálása, ütköztetése és saját pozíciójának megokolt kifejtése. Az írás hangneme, de egyes explicit kijelentései is kétségtelenné teszik, hogy itt nem személyeskedő vita zajlik: Márai messzemenően respektálja, múltja és teljesítménye iránti tisztelettel kezeli Ignotust. Már a cikk elején, amikor nyugtázza a „megintést”, megjegyzi: „Ignotus intését mindig inkább szeretettel fogadom és megszívlelem, mint sok másnak elismerését, vagy egyetértését.” Majd később még fokozza a respektus kifejezését, s azt mondja róla, hogy „túlságosan” tiszteli és szereti „ahhoz, hogy ne fogadjam el igazát, még akkor is, ha sántít”. S cikkét is azzal zárja, hogy Ignotus „[n]em is tudhatja már igazán, milyen tisztesség ő például ellenfélnek, s milyen hálaival tisztelgek előtte, ha figyelmeztet”.

A vita azonban mégis vita, a hangnem temperáltsága ellenére is.

Ignotus álláspontjának Márai adta rekapitulációja korrekt, Márai lényegében szabatosan fogalmaz, amikor rögzíti a vitapozíciót: „Egyik pesti újság elmúlt vasárnapi számában Ignotus megint [...]. Azért kopogtat reám ceruzájával, mert idéztem az ő szavát, a »*homo circumspectus*«-ról, aki mindig óvatosan kémlel elébb a négy világtáj felé, mielőtt megnyilatkozik; s mint egy régebbi bírálatában megvallotta, ilyen körütekintő szellemnek tartja Kosztolányit. [...] Azt írja, hogy »nem olyan egyszerű az«, mint én hiszem; s nem elég, ha »az író csak ír«, akármilyen mesterien, ám nem vállal közösséget, nem osztozik a kortársi felelősségben; egyszóval, az esztéta nem adja ki az egészet, ami az író s a zseni mindig politikus is.” (Ebben a rekapitulációban legfőljebb a politikus megjelölés leszűkítő volta lehet problematikus: Ignotus igénye semmiképpen nem szűkíthető le a szokásos politikumra, nála többről s mélyebbről van szó.) Saját álláspontját Márai hasonlóképpen pontosan ismétli meg: „Kosztolányi írói magatartását szemlélve, nem tudtam megtagadni az elismerést e »*homo aestheticus*«-tól, aki minden emberi és világi becsvágyat feláldozott a műnek, s »a hősiességet már csak a munka minőségében« keresi; így írtam.” E két pozíciónak a fölidézése, értelemszerűen, csak az addigiak ismétlése – az újrafogalmazás, éppen, mert az előadásmód nagyjából-egészéből pontos, kevés újdonságot hoz. Legfőljebb arra érdemes a figyelmet fölhívni, hogy Márai jól érzékeli Ignotus beállítódásának *egészelvűségét*, amikor úgy fogalmaz, hogy Ignotus szerint „az esztéta nem adja ki az egészet, ami az író”. Ez az észrevétele kétségkívül az egész kérdéskör meritumához tartozó összefüg-

gés. A *Műsoron kívül* szóban forgó darabjának igazi újdonsága ezt követően bontakozik ki. Márai ugyanis váratlan félfordulattal folytatja kettejük vitáját. „Félek – írta –, hogy illetlenül, vagy cinikusan hangzik, de néha már-már azt hiszem, mindenkinek igaza van. Ignotusnak is, mikor elégedetlen Kosztolányi magatartásával, Kosztolányinak is, mikor minden felelősséget áthárít művére, s attól várja magatartása igazolását.” Ez az interpretáció kétségkívül relativizáló jellegű, s nem tagadható, hogy fölkelti a gyanút: Márai esetleg csak így igyekszik kihátrálni korábbi állásfoglalása mögül. A dolog visszásságát ő maga is érezhette, mert meglepő tézisént így folytatta: „Pesti szemlélet ez? Lehet, hogy – mint olyan sokan itt, akik más szempontokkal kezdtük – lassan elpestiesedtem.” Ám ez a vallomás csak félig-meddig önkritika – az önkritikaként való fölfogást két komoly megszorítás korlátozza. Az egyik: Márai nem azt írta, hogy Ignotusnak is, Kosztolányinak is igaza van, hanem csak azt, hogy „néha már-már” így „hiszi”. Azaz, nem két szemben álló ítélet egyidejű érvényességét mondta ki (ami ez esetben eleve képtelenség lenne), inkább csak bizonytalanságának, ambivalenciájának adott hangot. Megnyitotta a kérdés újraértelmezésének lehetőségét. A másik korlátozó mozzanat: az, amit Márai saját maga esetleges „elpestiesedésének” mond, az – mint a folytatásból is kiderül – egyáltalán nem egyéni-egyedi jellegű fejlemény. Az „elpestiesedést” Márai „mindannyiuk”-nak, „az egész nemzedék” sajátjának tartja, s szerinte ez a nemzedék „a legjobb esetben vállrántásnál” tart már – „ismétlem, a legjobb esetben, mert sokan eljutottak már oda, hogy feltartott kézzel és fehér kendővel kérdzkednek valami jó, zsúfolt, meleg ellenséges fogolytáborba, ahol délben végre is osztogatnak valami híg levest”. Ám az mindenképpen bizonyos, hogy Ignotus álláspontjából Márai valamit – valami nem is lényegtelen – elfogad: az egészelvűség igazságát szerinte is Ignotus képviseli, s Kosztolányi beállítódása valamiképpen mégiscsak redukált, beszűkített pozíció.

Kosztolányit azonban nem ítéli el, sőt megérti (más vonatkozásban pedig kifejezetten méltányolja). Márai tapasztalata ugyanis az, hogy az irodalmi életet alakító közeg Ignotus kényszerű külföldre távozása (1918) óta jelentősen átalakult. „Ignotus »idejében«, szóval, míg itt élt s közelről ellenőrzött, ellenfél volt a politikában Tisza, az irodalomban Rákosi Jenő, a színházban egy Paulay, vagy Keglevich, vagy Tóth Béla, a tudományban egy Berzeviczy, kultúrpolitikában egy Apponyi, valláserkölcsei kérdésekben egy Prohászka. Azt mondhatnám: így persze könnyű volt... *Az ellenfél minősége szabja meg a harcmodor nemességét is.*” „Amíg az irodalmat Osvát, a színházat Keszler, a társadalmi életet és a szellemtörténeti jelenségeket Ignotus figyelte, volt mihez és kihez igazítani a közönségnek véleményét. Velük szemben nem tornászhatták fel magukat ellenfélnek az okos gyerekek,

mint ahogy ellenfélnek nőttek meg velünk, a reakövetkező nemzedékkel szemben, akik közül néhányan, úgy tetszik, inkább kevesebb mint több rátermettséggel és odavalósággal a magyar szellemi élet megfigyelőpontjain időről-időre előmerészkedtünk.” A problémának ez a megközelítése természetesen nemcsak az idők változását mondja ki (a változás lehetne minőségi emelkedés is), s nem is Ignotus beállítódásának elévülését sugalmazza. Amit mond, az más és bonyolultabb. Márai szerint az irodalmi-kulturális közeg süllyedése következett be, hanyatlás, a minőség térszűrése. S aligha érdektelen mozzanat, hogy e süllyedést Márai azoknak az „okos gyerekek”-nek az előretörésével magyarázza, akiket – még a vitát elindító cikkében – már Ignotus is a lehetséges bajok egyik okozójaként nevezett meg. „... az ellenfelek minőségével – mondja Márai – Pesten baj van. Időbe telik, amíg a fiatal harcos észreveszi, hogy nem világnézetek, sem vélt zsarnokok ellen harcol igazában, hanem lóverseny-szakértők, kávéházi bennfentesek és a nevezetes »okos gyerekek« ellen”. Vitakérdés lehet, hogy a „világnézetek” és a „vélt zsarnokok” elleni harc jelentőségének illetően való leszállítása, nem aránytévésztés-e. 1933-ban, Hitler „vezér és kancellár” regnálása idején a „világnézetek” és a „zsarnokok” veszélyessége aligha volt túlbecsülhető. Ám szimptomatikus, hogy Márai, legalábbis a magyar szellemi élet alakulása szempontjából, az igazi, a fő veszélyt mégsem itt, hanem a különféle „okos gyerekek” térhódításában látta. „A legnagyobb meglepetés volt számomra is – írta –, mikor észrevettem, hogy mindaz a titkos és nyílt ellenállás, amely nálunk megalkuvásra, behódolásra, circumspectióra kényszeríti az írástudót, nem is a »hivatalos«, vagy »jobboldali« ellenállás, amellyel, tisztességes hangon és az erkölcsös ellenfélnek kijáró megbecsüléssel, ma is lehet beszélni, hanem az a színházban, sajtóban, irodalomban, közéletben eltelepedett, zagyva és szemponttalan, de annál gyávább, óvatosabb és féltékeny okosgyerekeség, amely a legfontosabb irodalmi, művészeti, színházi és társadalmi hadállásokat megszállva tartja.” S meddő a vita, mondja, „ha olyanokkal kezdjük el, akik a magyar irodalmat ma valóságosan ellenőrzik, előadják, előírják, »megfratják«”. „A pesti »irodalmi, színházi és művészi körök« ellen, ahol a szakértelmet és a rátermettséget valamilyen bukméri beavatottság dönti el, ahol mindenki gyanús, aki él, amíg nem tudják fölöle biztosan, miből és ki ellen él, s csak az nem érdekel senkit, *miért* él, hadakozik az írástudó? – a szellemi terrornak e nagyon fontos, egyáltalán nem lebecsülni való, hullausztatásban gyakorlott különítményei ellen, amelyek minden »hivatalos« ellenőrzésnél igazibban és kegyetlenebbül kötik gúzsba és félemlítik meg a magyar betűt, talán ki sem állna, ha itt élne, egy Ignotus.”

32 Ez a diagnózis, bár általánosságban mozog s óvakodik bárkit is néven nevezni, irodalomszociológiai relevanciája tehát korlátozott – aligha légből

kapott. Az a szenvedély, ami Márai soraiból fölsejlik, valódi tapasztalatokra utal vissza. Itt nyilvánvalóan többről van szó, mint alkalmi mesterséges „érvek”-ről, amelyeknek valódi célja csupán a retorikai diadal. Az irodalmi közeg illetően való bemutatása hitelesnek tetszik, s összhangban van mindazzal, amit a piacelv kulturális logikájáról és következményeiről, a mentális kiszolgáltatottság szociológiájáról ma tudhatunk. S ugyanakkor érzelmi-  
leg hitelesíti azt a következtetést is, amelyhez Márai eljut: „Ne csodálkozzon Ignotus, ha ilyen ellenfelek elől néha csakugyan meghátrálnak egyes írástudók.” „És ne csodálkozzon Ignotus, ha egyesek, kiket temperamentumuk, vagy művük féltése és megbecsülése visszatart e tisztátalan vállalkozásoktól, egyre jobban elvonulnak, egyre körültekintőbben hallgatnak.”

## 7.

A vita elsődleges fázisa ezzel lényegében lezárult. Hatása azonban valamiképpen továbbgyűrűzött a résztvevőkben. Márai, már előbbieken bemutatott cikkében is, önmagával való szembenézésre kényszerült. Bár Kosztolányiról, Kosztolányi beállítódásáról vitatkozott Ignotusszal, s a tét, a közvetlen tét Kosztolányi megítélése volt, nem a Máraié, maga Márai tudta, hogy azzal, hogy igazolta Kosztolányi ún. apolitikusságát, némileg önmagát is minősítette. S Ignotus rosszallása (bár tőle semmiféle retorziótól nem kellett tartania, Ignotus már hatalom s eszközök nélküli magányos író volt) – ráébresztette arra, hogy Kosztolányi hangoztatott beállítódásának visszaigazolása egyáltalán nem evidens gesztus. Komolyan akceptálható ellenérvek is vannak. Az a belső folyamat pedig, amely őt magát is Kosztolányi pozíciójához közelítette, nem magától értetődő, „természetes” fejlemény, s egyáltalán nem problémátlan. Ezt előbbi cikkében nyíltan meg is vallotta: „Ismétlem, lehet, hogy már megkaptam én is, ahogy csekély kivétellel előbb-utóbb mindenki megkapja ezt a »morbus budapestiensis«-t, melynek kóros kísérő tünete a vállrándítás, – egyelőre még védekezem ellene. De ott már mindenesetre tartok, hogy megértem az írástudót, aki féltékenyen és gőgösen hallgat mindenféle vádakkal szemben, mert – mint Kosztolányiról írtam – »talán nem is egy becses életet óv így, hanem egy becses művet.«” Ez a vallomás, úgy hiszem, önmagában is jelzi azt a szembesülési kényszert, amelyet Máraiban ez a vita kiváltott. De – Márai pályáját ismerve – arra kell gondolnunk, többről s másról is lehetne még beszélni. Sejtésem szerint ugyanis e vita légköre, mindezekelőtt pedig Ignotus makacsul hangoztatott posztulátuma a teljes kifejezés követelményéről, belejátszott Márai hamarosan megkoncipiált nevezetes műve, az *Egy polgár vallomásai* írói radikalitásába, Máraitól szokatlan végigvittségébe. (Más kérdés, hogy utólag, évekkel később, egy bírósági beavatkozástól is motiválva Márai öncenzúrára fanyalodott [vö. Lőrinczy



Huba: *Cenzúra és öncenzúra*. Műhely, 2005. 3. sz.] Ez a – föltételezett – inspiráció persze egyelőre aligha dokumentálható, az ilyesmi nehezen mutatható ki, de az Ignotus posztulátuma és a Márai-mű közötti érdemi összefüggés fölött nehéz volna szemet hunyni. A vita, ha csak ennyi eredménye lett volna, már akkor sem lett volna üresjárata a magyar szellemi életnek. Ám, úgy vélem, a tanulságok ettől a mozzanattól függetlenül is gazdagok, s a kései modernitás irodalmi mechanizmusainak végiggondolását sürgetik.

Maga Ignotus, bár még egyszer reagált Máraira, a Magyar Hírlap 1933. december 10-i számában egy újabb *Tallózásokban* újra szóba hozta a vitakérdést – változatlan határozottsággal, mégis visszafogottan zárta le a vitát.

Az újabb cikknek immár csak kis részlete reflektál közvetlenül a vitára, de egészében – az akkor elhunyt Stefan Georgérol szólva is – voltaképpen ebben a témakörben mozog. Amit itt Ignotus az elefántcsonttoronyról, illetve a „politikáról” mond, az a hitleri diktatúra kibontakozásától nyeri aktualitását, de ereje s igazsága – az aktualitásoktól függetlenül is – kétségtelen, megformulázása pedig frappáns: „Az elefántcsonttorony tragédiája pedig az ő [ti. Stefan George] esetében ott van, hogy, mint a költészetet s a gondolatot, az elefántcsonttornyot sem lehet elhatározni. Stefan George csak hitte, hogy elefántcsonttorony, amibe elvonul, – a végén kitént, hogy [...] kormányozhatatlanul puskaporos hordó volt, mintha maga eredendően s egyenest annak szerelte volna fel. S hogy az elefántcsonttorony éppen azzal, ami elől beléje vonult, éppen azt robbantja, ami végett vonult oda. Vannak ugyanis idők, mikor nincs magánélet. [...] Vannak, mikor hallgatásra nincs mód, mert a némaság jobban dübörög, mint a szó s aki hallgat, az beleegyezik.” Az „emberi méltóságért és szabadságért, ami nélkül a művészet sem szabad” – mondja Ignotus –, szót kell emelni. A hallgatás „nem művészi aszkézis, hanem magánemberi üzlet, melyben e magánember olyasmint ad el, ami nem az övé, hanem millió meg millió honfitársának bőre révén a közbe: az emberi méltóságot és szabadságot, mely nélkül művészet nincs”. Kemény és határozott szavak ezek, de a szó „szokásos” értelmében nem polemikus érvek ezek s nem vádak s nem is személy ellen irányulnak.

A Máraira utaló megjegyzése sem a személyi vitát célozza, s Kosztolányi irodalmi teljesítményét is, önmagához híven, elismeri: „Márai Sándor nemrég mintha olyasmint érzett volna, hogy én letenni akartam a Kosztolányi művészetét, mikor a múltkoriban nem hagytam szó nélkül, ahogy Kosztolányi akkor a *homo aestheticus*-ért kiállt. Pedig nem hiszem, hogy Márai, ki velem együtt ért az ilyesmihez, többre tarthatná nálam a Kosztolányi művészetét, – »Édes Anna« regényéről például e helyen írtam megjelentekor, hogy amely művészi, ugyanoly szociális tett. S okvetlenül világ-

könyv lesz belőle [...] aminthogy a napokban olvastunk is egy párizsi visszhangjáról. Az »Édes Anna« [...] szociális tett volt, bár nem »beszél«, de viszont nem is »hallgatott«, vagyis nem került el olyan témát, melyben benne az idő, ami a költőt, éppen mert költő, lehetetlen, hogy ne izgassa. Kosztolányiról szólván nekem csakis ez volt a mondanivalóm s ez is csak mert Kosztolányi állt volt ki dobogóra az ellenkezővel.»

S végszónak is beillik, amivel cikkének e részletét zárja: „Nem félek tőle, hogy mikor művész művészt ír, a rabszolgatartás hízhathat tőle.”

## 8.

Ignotus és Márai vitájának áttekintése nyilvánvalóvá teszi, hogy a vita kiváltója nem valamiféle személyes ellentét fölszínre kerülése volt, s igazi tétje nem is Kosztolányi körül forgott. Kosztolányi attitűdje, irodalmi elve szükséges volt, persze, a vitapozíciók kialakulásához. Az életmű rangja is, a *homo aestheticus*-elv erős hatásokat kiváltó, provokatív jellege is szinte fölkinálta a vitapozíciók megfogalmazásának és összemérésének lehetőségét. De a probléma, ami Ignotus cikkével szőnyegre került, Kosztolányi ilyen vagy olyan megítélésénél egyetemesebb érvényűnek tekinthető, s pusztán fölmerülése, artikulálódása belevilágít az irodalomnak a kései modernitásban lehetséges működésmódjába, antinómikus természetébe. Érzékelhetővé teszi azt az *önredukciót*, amely - tetszik vagy sem, beszélünk róla vagy sem - a kései modernitás irodalmi aktorát mind erősebben jellemzi, írói lehetőségeit pedig behatárolja. Az egész-elvűség elvesztése vagy legalábbis erőteljes visszaszorulása s az irodalmi (művészeti) autonómia irreális kiterjesztésének igénye, mint a szabadság félreértése és kisiklatója, nemcsak megváltoztatja az irodalom eleve heteronóm létmódját, világra utaltságának módját és jellegét, de lehetőségeit is erőteljesen behatárolja és deformálja.

Az irodalom eme változásának társadalomtörténete: szociokulturális összetevőinek fölismerése, elkülönítése s elemzése, sajnos, egyelőre még várat magára. A nagy redukció deformáló hatalma ugyanis éppen abban nyilvánul meg a legélesebben, hogy lehetetlenné teszi az igazi, mély önreflexiót, a saját helyzet valódi fölismerését.